

APROXIMACIÓ A JOAN TORRENDELL (1869-1937)

Damià Pons i Pons

Dins la historiografia literària catalana la personalitat de Joan Torrendell hi és del tot absent. El seu nom sol esser ignorat gairebé sempre, només excepcionalment és esmentat dins qualche relació àmplia d'autors o en alguna nota marginal. Les informacions més extenses sobre Torrendell es troben a les enciclopèdies de temàtica general —la de la Casa Espasa-Calpe és la que ofereix la fitxa més documentada— i als diccionaris biogràfics literaris. Tampoc no hi ha en el mercat cap aplec dels seus articles ni cap edició de les seves obres de teatre social. ¿Tal vegada aquest desinterès pot esser interpretat com la conseqüència final d'una valoració crítica que ha diagnosticat que Torrendell era un autor mancat de tot valor intrínsec i de qualsevol mena de significació històrica? Rotundament, no. Allò que es desconeix no pot esser desqualificat. Cap historiador de la literatura ha estudiat encara la seva producció i el seu paper d'intel·lectual públic. Els motius que podrien explicar aquest desinterès en l'estudi de Torrendell són diversos. Uns deriven de la mateixa naturalesa de l'autor, d'altres són conseqüència d'una determinada manera d'entendre la història literària i, finalment, serien un efecte de les rutines imperants dins la societat cultural illenca. La dispersió en un espai amplíssim —Palma, Montevideo, Madrid, Barcelona, Buenos Aires— de la trajectòria vital i de la producció periodística de Torrendell dificulten considerablement l'accés als seus escrits. Després, una altra raó seria que fins molt recentment les històries literàries eren concebudes com una successió d'estudis dedicats als grans autors de cada període —així, per exemple, Miquel Costa i Llobera i Joan Al-

cover quasi monopolitzaven la literatura catalana de Mallorca entre el 1890 i el 1910— i, d'aquesta manera, es prescindia d'aquells escriptors que, malgrat esser literàriament menors, tenien una representativitat històrica enorme perquè encarnaven ben explícitament els corrents ideològics i els tòpics temàtics de l'època. També seria un fet determinant de l'oblit de Torrendell el caràcter totalment atípic de la seva actuació intel·lectual i dels dos drames que marquen el punt més alt de la seva obra d'escriptor. Són obres que tracten uns temes de forta conflictivitat social des d'una posició ideològica clarament esquerrana. La difusió d'idees anticaciquils i obreristes convertia Torrendell en una planta exòtica dins una societat literària dedicada obsessivament a forjar la imatge d'una Mallorca mítica i eterna deslliurada de conflictes socials i de tensions ideològiques. Joan Torrendell resulta un cas interessant quan concebem la història de la literatura connectada amb les altres sèries culturals i amb els corrents ideològics i moviments socials de l'època. Torrendell personifica admirablement el cas de l'intel·lectual que concep la seva obra com una mitjà útil per incidir sobre la realitat concreta i immediata amb l'objectiu de contribuir a la seva transformació en un sentit progressista i modernitzador.

A l'hora de redactar aquesta aproximació a Joan Torrendell som conscient que tenc una sèrie de llacunes documentals: no he consultat els articles que publicà a la premsa de Barcelona i d'Amèrica del Sud ni tampoc he pogut llegir cap de les seves obres teatrals en castellà, mai editades i, molt possiblement, avui desaparegudes. Endemés, malauradament, tampoc no puc disposar de

cap epistolari de l'autor ni d'estudis precedents que m'assenyalin ja les coordenades bàsiques i siguin una primera sistematització de materials. Esperem que en el futur podrem ampliar aquesta semblança de Torrendell.

PROPAGANDISTA CATÒLIC I COL·LABORADOR AL "SEMINARIO CATÓLICO" (1888)

Joan Torrendell i Escalas va néixer a Palma el 31 d'agost de 1869.¹ Estudià al Seminari de la ciutat, del qual sortí quan havia iniciat ja el darrer curs de la carrera eclesiàstica.² L'any 1888 fou col·laborador habitual del "Semanario Católico, Doctrinal, Científico y Literario" (1888-1890), revista bilingüe de propaganda catòlica.³ A través d'aquesta publicació ens informam extensament de les activitats i de la ideologia de l'autor durant aquell any. El 1888 Torrendell se'ns mostra com un abrandat seminarista dedicat amb entusiasme a la defensa de la causa catòlica. Els seus articles i poesies, plens dels tòpics del moviment catòlic integrista enfrontat als mals del segle, tipifiquen ben nítidament la ideologia de la institució eclesiàstica en aquella hora històrica. A les pàgines del "Semanario Católico" llegim diverses notícies que ens informen de la participació de Torrendell en actes públics de caràcter literari-religiós. Així, el trobam recitant poesies de temàtica religiosa i de to apologetic a la vetllada de la inauguració de l'Acadèmia de la Joventut Catòlica, als actes commemoratius de la canonització de Sant Alonso Rodríguez i en una sessió organitzada per l'Acadèmia abans esmentada per

a celebrar el quinquagèsim aniversari de l'ordenació sacerdotal del Papa Lleó XIII.

Durant el 1888, Torrendell donà a conèixer en el "Semanario Católico" dotze composicions en vers, les úniques publicades al llarg de la seva vida. El seu interès és únicament ideològic. Vegem-les amb un cert detall ja que ens podran servir per a delinear el pensament de l'autor en un any concret de la seva biografia. A *La existencia de Dios*⁴ indica que les meravelles de la natura només poden explicar-se com una emanació del poder diví; acaba assenyalant que el destí de l'home és obeir la llei divina i proclamar en tot moment la presència de Déu. A *Les nesses de Lleó XIII*⁵ celebra gojosament les nocces d'or sacerdotals del Papa i lloa la seva acció com a Papa-Rei; també aprofita per atacar els governs que consenten que es debiliti el poder papal i per envestir els catòlics indiferents. *L'apostol de Montesion*⁶ i *Mestre y deixeble*⁷ tracten narrativament dels episodis més exemplars de la vida de Sant Alonso Rodríguez. *Als frares exclaustrats*⁸ arremet contra el fet històric de l'exclaustració. El sonet *Sant Agustí*⁹ es refereix a l'episdí de la conversió del sant. *L'obrer català*¹⁰ és un cant al treball concebut com un do que santifica i atorga la felicitat personal. A *Alcúdia*¹¹ evoca l'esdeveniment de la ciutat assetjada pels agermanats: les seves simpaties es decanten incondicionalment cap a la causa de la noblesa; a més a més, trasllada al seu propi temps el conflicte d'interessos enfrontats que motivà aquella lluita de classes de principis del segle XVI: "Avuy també igualdat

- (1) Hi ha divergències sobre la data de neixement de Torrendell. Així, Francesc Curet i el *Diccionari Biogràfic* d'Albertí diuen que fou el 1877; Lluís Alemany i Vich, l'*Enciclopèdia Espasa*, la *Gran Enciclopèdia Catalana* i el *Diccionari de la Literatura Catalana* indiquen que fou el 1869; finalment, Eduardo Ferreira assenyalà el 1866. Sense haver fet cap investigació personal, crec que la data correcta és el 31 d'agost de 1869 proposada per l'*Enciclopèdia Espasa*. Si em decant per aquesta data és perquè crec que la fitxa biogràfica de l'*Espasa* està redactada a partir d'informació oferida pel mateix Torrendell. Endemés, sabem que el 1889 estava cursant el darrer any de la carrera eclesiàstica i que quan arribà a Montevideo tenia vint anys.
- (2) CAPELLA, Francesc de P.: *Cartas a un amigo*. LA, 23 de juny de 1889.
- (3) Aquest setmanari fou dirigit en un principi per Nicolau Dameto i Cotoner però, ràpidament, fou el prevere Josep Miralles i Sbert —anys més endavant seria bisbe de Barcelona i de Mallorca— qui se'n féu càrrec. Publicà col·laboracions, sobretot poètiques, de nombrosos membres de la Renaixença.
- (4) SC, 12 maig 1888.
- (5) SC, 14 gener 1888.
- (6) SC, 27 octubre 1888.
- (7) SC, 27 octubre 1888.
- (8) SC, 11 agost 1888.
- (9) SC, 25 agost 1888.
- (10) SC, 15 setembre 1888.

volan los pobles, / Per la maldat corcats y la vileza... / Alsa doncs tú l'escut de ta noblesa". Torrendell mostrant-se partidari dels aristòcrates coincideix amb la interpretació del fet dominant dins la historiografia mallorquina del segle passat. A *ma pàtria*¹² tracta de la revolució de 1868, qualificant-la d'antipatriòtica; establint la identificació entre poble catòlic i patriotisme se'ns presenta com un avançat de l'autèntic nacional-catolicisme. La *primavera*¹³ és la descripció dels canvis que experimenta la natura quan arriba aquesta estació. *Amor de mare*¹⁴ és una apologia de l'estimació maternal. A *Pensament*¹⁵ enumera els infinits mals del món, el qual és valorat de manera molt negativa. D'aquestes dotze poesies només dues són en castellà. ¿Per ventura aquest fet indica que Torrendell havia assumit la idea de la Renaixença, si més no al seu nivell de reivindicació del conreu literari del català? D'altra banda, no es pot oblidar que l'actitud de la clerecia mallorquina en general fou favorable al moviment de recobriment de l'ús literari de la llengua autòctona.

Indubtablement l'únic interès que tenen aquestes poesies és el de la seva significació ideològica. Són composicions concebudes com a mitjans de difusió i d'imposició d'una ideologia vehiculada ben explícitament. Els elements específicament literaris —estofisme, rima, etc.— són totalment subsidiaris del missatge transmès. Francesc de Paula Capella, un escriptor principatí que col·laborava en el "*Semanario Católico*", qualificà Torrendell de "*joven poeta católico*",¹⁶ Certament, aleshores el nostre autor era molt poc poeta però, en canvi, un abrandat i agressiu militant catòlic.

Joan Torrendell també publicà onze articles en el "*Semanario Católico*", dels quals un tan sols no és un escrit de propaganda catòlica. Aïra vegada ens trobam amb una antologia de tots els tòpics que en aquell temps emprava l'Església per atacar les ideologies i les forces socials que qüestionaven els seus dogmes i disminuïen

el seu poder absolut. Llegint els textos signats per Torrendell podem detectar el clima de crispació i de bel·licositat que existia dins l'Església institucional en uns moments històrics caracteritzats pel triomf del liberalisme racionalista burgès i per la progressiva consolidació del moviment obrer de signe socialista o anarquista. Els agressius articles del nostre autor —mancats d'originalitat però ben representatius del sector integrista de l'Església institucional que creia que la religió i la modernitat eren irreconciliables— s'han de situar dins la contraofensiva que l'Església Catòlica realitzava contra totes aquelles forces que manifestaven una voluntat de canvi i d'evolució. Hem de dir que a Mallorca aquestes forces transformadores tenien una presència ben mínima. Per tant, des del "*Semanario Católico*" tiraven contra un blanc situat a l'altra banda de la mar. Comentem els articles més significatius. A *Movimiento católico*¹⁷ assenyalava la necessitat d'organitzar el moviment catòlic amb la finalitat de defensar "*la verdad eterna*" dels atacs del "*devastador espíritu moderno*" que s'escampava arreu de la "*desgraciada Europa*". A *El periodismo católico*¹⁸ defensa la necessitat d'aquest tipus de periodisme per a combatre la revolució i el materialisme amb les seves mateixes armes: "*El arma principal de la revolución es el periódico; la mano atrevida que todos los días hiere a traición el pecho de la Iglesia es el periódico; y el periódico es, en fin, el vaso seductor, en el cual la juventud inexperta encuentra las más venenosas bebidas tanto para el cuerpo, como para el alma*"; en el mateix article fa una caracterització totalment negativa del segle XIX: ateu, materialista, sensual, revolucionari, racionalista, liberal,... Torrendell considera que la premsa és la principal culpable d'aquesta situació i per això propugna que "*el soldado católico*", emprant el mateix instrument de lluita, dediqui "*todas sus fuerzas a la destrucción y desaparición de las letras ateas y revolucionarias*". A l'article *León XIII*¹⁹ fa grans elogis de la tasca realit-

(11) SC, 4 febrer 1888.

(12) SC, 29 setembre 1888.

(13) SC, 14 juliol 1888.

(14) SC, 10 novembre 1888.

(15) SC, 20 octubre 1888.

(16) SC, 15 setembre 1888.

(17) SC, 7 gener 1888.

(18) SC; 21 de gener i 11 de febrer de 1888.

(19) SC, 18 febrer 1888.

zada per aquest Papa durant els deu primers anys de pontificat; repassa breument cada una de les seves encícliques promulgades —contra el socialisme, contra el divorci i el matrimoni civil, contra la masoneria, contra el naturalisme (“*resumen del racionalismo, del socialismo y del liberalismo*”)—; seguidament, insisteix en la presentació dels desastres del segle XIX: “*monarquías minadas por la revolución y que de un momento a otro amenazan derrumbarse; sólo contempla a hombres corrompidos por ideas y doctrinas las más impías y erróneas; sólo en fin, ante sus ojos, preñados de lágrimas, se presentan pueblos invadidos por la herejía, familias disgregadas por el espíritu del siglo e instituciones cuyas bases son la incredulidad y por ende la razón libre*”. A Buen principio²⁰ fa una apologia de l'Espanya catòlica, darrer bastió de l'ortodòxia, en ocasió de la festivitat de l'apòstol Santiago, “*patrón de nuestra creyente patria*”. La confesión,²¹ una sèrie de quatre articles, és una defensa apassionada d'aquest sagrament, l'origen diví del qual argumenta enfront del “*virus racionalista*” i dels catòlics indiferents; amb abundants cites extretes de les Escripures i de la Història Sagrada, preten demostrar que la pràctica de la confessió era ja vigent entre els primers cristians; acaba presentant la confessió com un mitjà de purificació social ja que protegeix l'home dels vicis, el cor del qual “*es un nido de pasiones corrompidas, de nefandos deseos y de iniquidades sin nombre*”.

Finalment, Torrendell publicà al “*Semanario Católico*” un conte d'intenció moralitzadora titulat *Un bon anticuari*.²² És la història exemplar de dos personatges paradigmàtics. Don Simplicio és caritatiu, compleix el deure d'assistir a missa, no freqüenta “els teatros, casinos y demás punts de divertimento” i, a més a més, se dedica a col·leccionar objectes, escultures i pintures d'assumpte o d'ús religiós. La protagonista femenina viu dins la més absoluta misèria, està malalta i sofreix un fort dolor, però només es lamenta d'haver perdut un quadre de la Verge que venerava molt. La devoció religiosa incondicional és la norma de conducta del ric i del pobre. La caritat és l'acció que solidaritza les classes.

(20) SC, 28 juliol 1888.

(21) SC, 6 i 13 d'octubre, 17 de novembre i 22 de desembre de 1888.

(22) SC, 16 i 30 de juny de 1888.

(23) Juan Torrendell. *Semblanza literaria*, pròleg a *El Picaflor. Cuadros montevidianos*. L'afirmació de Ferreira sobre el caràcter forçat de la carrera eclesiàstica de Torrendell —segurament basada en una informació personal del mateix autor— es contradiu amb el to abrandat dels articles apareguts en el “*Semanario Católico*”. Gregori Mir a la *Gran Enciclopèdia Catalana* diu que Torrendell partí cap a l'Uruguai amb els seus pares.

ses socials. No hi ha la més mínima insinuació inconformista davant la misèria.

L'any 1888 el seminarista Joan Torrendell i Escalas se'n presenta com un impetuós soldat de la croada que l'Església Catòlica protagonitzava contra els mals del segle. Tots els seus escrits són l'expressió de l'integrisme catòlic a l'ofensiva en un moment històric que l'Església institucional va radicalitzar la seva combativitat amb l'afany de no perdre el seu poder ideològic i social dins una Europa en transformació. Els paràgrafs dels articles abans reproduïts formen, tant a nivell ideològic com d'expressió lingüística, una col·lecció de perles inefables, les quals, més enllà de la seva possible categoria caricaturesca actual, serveixen com a recordatori d'un pensament reaccionari ben dominant al llarg del segle XIX.

La ideologia que Torrendell propagà a través dels seus escrits no era altra que la mantinguda pels portaveus oficials de la institució eclesiàstica. Això fa que haguem de considerar les seves manifestacions ideològiques del 1888 com una dada biogràfica i, en cap cas, com la mostra d'un pensament personal lliurement decidit i elaborat. El nostre autor era aleshores un portaveu acrític de la institució a la que, essent seminarista, estava adscrit. Tal vegada sigui l'abrandament i la passió amb que exposava les idees l'únic tret que sobreviurà de la seva etapa de propagandista catòlic. Anys més tard, amb un to igualment abrandat i contundent envestirà contra el centralisme i el caciquisme. Aleshores, però, Torrendell serà ja un lluitador conscient a favor de la modernitat.

ELS ANYS DE MONTEVIDEO (1889-1894)

La darrera col·laboració de Torrendell al “*Semanario Católico*” data del 10 de novembre de 1888. Pel setembre de l'any següent publicà a “*La Almudaina*” la seva primera crònica enviada des de Montevideo. Eduardo Ferreira ens informa que “*a punto de terminar la carrera eclesiástica, a que se había dedicado más por obligación que por devoción, abandonó a Palma, embarcándose para Montevideo*”.²³ Ben possiblement,

amb l'allunyament físic de l'illa, volia marcar una voluntat de rompre amb la vida anterior i d'iniciar un nou camí. Per aquells anys, milers de mallorquins emigraven també a Amèrica del Sud fugint de la misèria que la crisi agrària havia provocat a l'illa.

Seguint Eduardo Ferreira es pot reconstruir l'activitat i la producció literària de Torrendell al llarg dels cinc anys que residí a Montevideo. Professionalment es dedicà a l'ensenyament del llatí i a l'exercici de la crítica teatral a la premsa. Literàriament evolucionà des d'un romanticisme de "*sinfonías puramente imaginativas*" al realisme, assimilat llegint els novel·listes francesos, sobretot Daudet, que havia sentit anatematitzar reiteradament en el Seminari. "*De ahí en adelante, todo su afán, toda su ambición, ha sido el estudio de la realidad*".

Al mateix temps, començà a interessar-se pel teatre i el mes d'abril de 1893 estrenà el drama *La ley y el amor*. Segons Ferreira, l'obra fou un èxit malgrat rebés algunes crítiques adverses publicades pels literats ressentits que abans havien vist com Torrendell valorava negativament les seves obres. El drama sembla que es caracteritzava per la seva versemblança realista i per una certa renovació tècnica: "*la audacia de aquel joven que no sólo se atrevía a llevar a la escena un hecho real, verdadero, sino que, sublevándose contra las añejas reglas escénicas, rompía con todos los convencionalismos para ceñirse puramente a la verdad y a la lógica, expuestas artísticamente*". A més, durant la seva estada a Montevideo, escriví dues altres obres de teatre: "*Pasión, drama en cuatro actos, con argumento de un libro de Belot, y Currita, una preciosa comedia que ha de proporcionarle nombre y provecho y cuyo asunto y personajes pertenecen a la novela del P. Coloma, Pequeñeces*". *Currita Albormoz* seria representada en el teatre Princesa de Madrid el novembre de 1897.

A Montevideo també escriví dues obres narratives: *El Picaflor. Cuadros montevidianos* (1894) i l'aplec de novel·les breus *Pimpollos. Novelitas montevidianas* (Barcelona 1895). Ambdues obres presenten una descripció dels costums socials de l'alta societat i de la classe literàrio-artística uruguaiena. *El Picaflor* és la història de l'ascens i de la caiguda d'un arribista: el fill d'uns immigrants italians aconsegueix introduir-se dins la *high-*

life de Montevideo mitjançant la pràctica de l'adulació als poderosos i a través del prestigi guanyat exercint de crític literari i musical; obtingut el triomf, es dedicarà a la vida mundana i al dandisme de saló i sofrirà un procés gradual d'esterilitat intel·lectual. A la fi partirà derrotat cap a Europa amb l'amiga de la infantesa, curant-se així, en certa manera, "*La neurosis de la celebridad*". *El Picaflor* conté una crítica de la classe intel·lectual i artística uruguaiena: la poca solidesa i la vanitat dels seus components, la utilització de l'art i de les lletres com a mitjans per aconseguir el prestigi social, el xovinisme en la valoració de les obres nacionals,... Aquesta única novel·la llarga de Torrendell, d'altra banda, té una certa representativitat d'època per tal com tracta un dels temes més característics del realisme hispano-americà: el tema de l'ascens social d'un immigrant a força de pocs escrúpols i de moltes colzades.

Durant la seva estada a l'Uruguai, Torrendell anà publicant a "*La Almudaina*" de Palma amb el pseudònim Fernán-González la secció *Cartas Americanas*,²⁴ cròniques sobre l'actualitat política, social i teatral de les repúbliques del *cono sur* de l'Amèrica Llatina. L'estil d'aquestes cròniques era emfàtic i retòric, hereu de la inflada oratòria dels prohoms de la Restauració. Encara que les *Cartas Americanas* fossin sobretot relacions de notícies, a través d'alguns dels seus paràgrafs podem constatar que Torrendell no havia experimentat un canvi ideològic substancial en relació als seus anys del seminari. Així, veim que s'identifica amb els objectius de l'Església catòlica i fa elogis dels jesuïtes.²⁵ I, en ocasió d'informar de l'existència de tensions socials a l'Argentina, escriu la frase següent, tan il·lustrativa d'una ideologia encara retrògrada: "*No veo razón ni justicia para desplegar en estos países la roja bandera del socialismo y conmover con propagandas tan corruptoras y tan siniestros propósitos los fuertes y profundos cimientos de una sociedad que empieza a levantarse rica, robusta y vigorosa. Por esto mismo, los diarios más sensatos piden al poder público la disolución de semejantes centros, aconsejándole medios coercitivos y rigurosas penas; a fin de ahogar en su misma cuna el germen de un mal a todas luces gravísimo*".²⁶

(24) Entre el 25 de setembre de 1889 i el 29 de desembre de 1891 en publicà un total de catorze.

(25) *Cartas Americanas*, LA, 26 febrer 1890.

(26) *Cartas Americanas*, La, 22 febrer 1890.

Pareix ésser que Torrendell tingué una certa importància dins la vida cultural d'aquella república que aleshores, en el camp de les arts i de les lletres, tot ho importava d'Europa.²⁷ Així, Eduardo Barrios li atribueix haver fundat amb Víctor Pérez Petit i Eduardo Ferreira "la primera crítica seria en los diarios uruguayos. Aquella actuación iniciada el año 90, fue la precursora de la famosa "Revista Nacional", que dió a conocer a José Enrique Rodó".²⁸ Igualmente, afirma que *El Picaflor* fou una precursora de la novel·la realista a aquell país.

Torrendell mai no pensà en un arrelament definitiu a l'Uruguai. A les *Cartas Americanas* expressà reiteradament la seva enyorança per l'illa nadiua. Eduardo Ferreira ens confirma ben clarament la seva permanent voluntat de retorn: "Una idea dulce acaricia incesantemente: la de regresar a su patria y dedicarse a la escabrosa carrera de las letras".²⁹

DEL 1898 AL 1910: UNA ETAPA D'ACTIVISME REGENERACIONISTA

El dia primer de desembre de 1894 Torrendell arribà a Palma des de Montevideo acompanyat de la seva esposa, una neboda del poeta José Zorrilla de San Martín, aleshores representant de l'Uruguai a Madrid.³⁰ Segons "La Almudaina", després d'una estada curta a Palma, havia de partir cap a la península. Possiblement el projecte de Torrendell fos instal·lar-se a Barcelona o a Madrid i convertir-se en un professional de les lletres a través del conreu del periodisme i del teatre, els dos gèneres que hipotèticament millor li podien assegurar una professionalització. El 1895 publicà a Barcelona *Pimpollos*, un

volum de novel·les breus d'ambient uruguaienc, i l'estudi crític titulat *Clarín y su ensayo*. El 1897 estrenà a Madrid l'obra *Currita Alborno*, una adaptació al teatre de la novel·la de P. Coloma.³¹

El 1898 el trobam ja plenament integrat dins la vida periodística i cultural mallorquina: assisteix a les reunions del Saló Beethoven —en una sessió del mes de gener llegirà l'article *La juventud actual española* de Miguel de Unamuno—,³² és redactor de "La Última Hora", col·labora a "La Roqueta", funda i dirigeix la revista "Nova Palma" i estrena *La familia Roldán*.³³ Endemés, aquest mateix any, el seu nom apareix entre els signants del Manifest fundacional llançat per Círculo Weylerista, una associació de persones d'ideologies diferents —republicans com García Orell i Jeroni Pou, membres dels partits dinàstics, el fundador de "La Última Hora" Josep Tous— que s'agruparen a partir d'una comuna admiració pel general Weyler i amb el convenciment que ell podia ésser "el regenerador de la política y del modo de ser de su patria chica".³⁴ El Manifest, bàsicament explicable a partir de la necessitat de trobar sortides a la crisi produïda pels fets del 98, és un text ambigu ja que, sense prescindir de la retòrica patriòtera fabricada per la classe política dirigent ("los legítimos intereses de la Nación, sus incuestionables derechos, su honra y los altos fines que la Providencia en América nos confió"), propugna una sèrie d'objectius clarament progressistes i renovadors: foment de la industrialització, anticaciquisme, moralitat administrativa i protecció de la classe obrera. Certament, però, un programa nascut sota els auspicis de Weyler ha de ser sospitós d'aquell regeneracionisme

(27) A l'article *Montevideo* publicat per LA, el 17 de gener de 1890 Torrendell traçà la següent panoràmica: "los rasgos característicos de Montevideo son la política y el comercio. Todo lo demás está en embrión. Las letras y las artes en su inmensa órbita de acción apenas ni tienen el carácter típico de letras y artes nacionales. Si exceptuamos el poeta Zorrilla de San Martín presentando su Tabaré (...) al pintor Blanes (...), al estadista Floro Corta (...). Por de pronto todo se importa de Europa, y como no hay propiedad artística ni literaria, se trafica dolorosamente con las peregrinas producciones del genio, reimprimiéndose a millones pésimamente y poco menos que gratie et amore".

(28) *Mallorquines il·lustres*. Juan Torrendell, ED, 5 abril 1923.

(29) Juan Torrendell. *Semblanza literaria*, pròleg a *El Picaflor*. Cuadros montevidianos.

(30) LA, 2 desembre 1894.

(31) A "La Región" de l'onze de novembre del 1897 reproduïren la ressenya crítica de l'obra que havia estat publicada per "El Imparcial".

(32) LUH, 17 gener 1898.

(33) Es publicaren ressenyes de l'obra estrenada a "La Unión Conservadora" del 24 de desembre de 1898 i a "La Almudaina" del dia següent. L'autor d'aquesta darrera crítica fou Gabriel Alomar. "La Última Hora" reproduí els diversos comentaris apareguts a la premsa. Almenys se'n feren dues representacions.

(34) *Manifiesto weylerista*. A los mallorquines. LUH, 12 juliol 1898.

poc sincer que aparentà assumir un sector de la classe política governant. Després de la derrota del 98, el desacreditat sistema de la Restauració s'apropià de les paraules i de les frases més característiques del discurs regeneracionista, si bé buidant-les del seu contingut profund i veritablement renovador. Aquesta maniobra tenia un doble objectiu: d'una banda, desvirtuar i neutralitzar el potencial transformador del projecte regeneracionista i, en segon lloc, emprar-lo com a maquillatge que els habilités per a competir en un mercat electoral que, encara que potser superficialment, havia assumit la necessitat de reformes regeneradores. Dins l'Estat Espanyol l'assimilació pel sistema d'un regeneracionisme desvirtuat s'anà produint de manera progressiva des de principis de segle. Ara bé, els regeneracionistes democràtics i partidaris d'una transformació profunda del sistema, ràpidament es desentengueren d'aquesta farsa de canvi i adoptaren actituds inequívokes d'oposició. La presència de Torrendell entre els signats del Manifest del Círculo Weylerista crec que, en certa manera, és indicatiu de la seva desorientació ideològica. És simptomàtic que no hi hagi cap altre nom de la seva generació intel·lectual. Molt ràpidament, però, Torrendell es comprometria en una opció regeneracionista gens ni mica dubtosa: a través de "La Veu de Mallorca" (1900) actuaria de propagandista d'un regeneracionisme esquerrà i nacionalista.

Llavors Torrendell s'ha convertit ja en un membre actiu de la nova generació d'intel·lectuals sorgida a l'illa al llarg de la dècada dels 90 entorn del diari "La Almudaina" i sota el guiatge de Miquel dels Sants Oliver. L'objectiu generacional fou estimular el despertar col·lectiu de la tancada i arcaica societat il·lenca. Pretengueren la modernització global del país i, conseqüents amb aquest afany, formularen projectes de canvi concretats als diversos sectors de la vida col·lectiva: al centralisme i al caciquisme oposaren una voluntat de regeneració i d'autonomia; el turisme i un règim de concert econòmic havien de fer possible l'inici de la dinamització econòmica; i, finalment, la incorporació creativa dels darrers corrents intel·lectuals i estètics europeus havia de permetre superar definitivament el cicle cultural de la Renaixença.

Durant els seus anys mallorquins (1898-1906), Tor-

rendell fou un exponent destacat del modernisme regeneracionista. Obstinat a contribuir com a intel·lectual al canvi profund de la seva societat, creà publicacions, escriví articles i estrenà obres teatrals d'un marcat contingut ideològic, sempre expressat amb un to contundent i de significació ben explícita. La seva literatura periòdica i teatral acostuma esser una resposta a les tensions ideològiques i a les lluites socials del moment històric i, per això, es caracteritza per l'apassionament i per un cert conjunturalisme.

Torrendell, entre el 1898 i el 1905, fundà i dirigí a Mallorca quatre publicacions de caràcter regeneracionista i modernista: "Nova Palma" (1898), "Fígaro" (1899), "La Veu de Mallorca" (1900) i "La Ciudad" (1905). El fet de la seva poca durada —qualque vegada mínima: un sol número— és indicatiu de la precarietat econòmica d'aquestes empreses. Gairebé sempre foren un fruit del voluntarisme del propi Torrendell qui, a la vegada que creava uns mitjans per escampar les seves idees i les del seu grup, es dotava a ell mateix de les plataformes que li havien de permetre exercir de professional del periodisme. Serà amb la generació modernista quan per primera vegada alguns escriptors mallorquins aspiraran a convertir el seu treball intel·lectual en una veritable professió. Certament, però, això resultava molt difícil dins la societat mallorquina de fi de segle. Així s'explica que Miquel S. Oliver —una intel·ligència sòlida i profunda— hagués de compartir la seva dedicació a les lletres amb el treball a una entitat bancària i, a la llarga, hagués de partir cap a Barcelona per a trobar definitivament una professionalització intel·lectual completa. Torrendell aconseguí esser un professional de les lletres —compartint periodisme i teatre— a força de participar a totes les publicacions periòdiques mallorquines de l'època. Fou redactor (1898) i director interí (primer semestre de 1899) de "La Última Hora"; col·laborador de "La Roqueta" i director de l'etapa més nítidament modernista del setmanari (1902); redactor en cap de "La Almudaina" (del 1904 al 1906). A aquests diaris i revistes anà publicant treballs de signe molt divers, alguns d'interès ben efímer i d'altres ja més valuosos, literàriament o pel seu nivell de representativitat ideològica. Signà comentaris d'estrenes teatrals, contes

(35) LUH, 6 agost 1898.

(36) "Nova Palma", núm. 1, 10 octubre 1898.

en castellà —*La vida*³⁵ i *Fiebre*³⁶: presenta dos protagonistes paradigmàtics de les actituds vitalista i esteticista-decadentista, tan representatives del món literari finisecular—, articles d'opinió sobre l'actualitat política illenca —crítiques al caciquisme dels partits dinàstics que amb complicitat es repartien els escons de diputats i als polítics que situaven els interessos particulars per damunt els col·lectius—. ³⁷ Les cròniques sobre el cas Dreyfus que apareixen a "La Última Hora" van signades amb una T. Gairebé segur que era Torrendell qui les redactava a partir de les notícies d'agència rebudes a la redacció. Es simptomàtica l'atenció que es dedicà al fet, una autèntica campanada pel desvetilament de la solidaritat de la classe intel·lectual d'arreu d'Europa. A "La Roqueta" publicà fragments d'obres teatrals —*Na Cuanita*³⁸ i *Els encarrilats*³⁹—; comentaris d'*El jardí abandonat*⁴⁰ de Rusiñol i de *Sang Nova*⁴¹ de Vayreda —la problemàtica de la novel·la li serveix per establir les diferències que segons ell existien entre el regeneracionisme castellà i català: qualifica al primer de superficial i oportunista i caracteritza el segon com a reflexiu i radical en els seus objectius de reforma; la visió de Torrendell identificant el regeneracionisme castellà amb el de les classes dirigents de l'Estat és simplista i històricament equivocada, si bé no podem oblidar la manca de perspectiva temporal des de la que formulà el seu judici—; articles sobre pintors modernistes —presenta Rusiñol,⁴² Mir⁴³ i Gelabert⁴⁴ com a encarnacions de l'ar-

tista-heroi ideal que reuneix una sèrie de trets característics: fortaleza de caràcter, voluntat de lluita, rebel·lia, menyspreu dels convencionalismes i de l'opinió de la majoria, sinceritat, individualisme, afany de singularitzar-se, messianisme, voluntat d'avançar-se al seu propi temps amb el fi de fer avançar la humanitat, etc.—; contes en català no massa transcendents: *Els reis*⁴⁵ i *Una broma*,⁴⁶ ambdós expressen la idea que el comportament humà està primordialment determinat per forces subjectives gairebé pre-racionals; i finalment, articles sobre artistes europees de teatre que havien actuat a Mallorca. A "La Almudaina" aparegueren articles de Torrendell dedicats a temes polítics i literaris. Sense cap dubte, fou durant la seva etapa mallorquina quan Torrendell aconseguí una major projecció pública i quan produí els textos literaris més valuosos i històricament més significatius.

El darrer dia de 1899 llegí a l'ajuntament de Palma el discurs de proclamació de Joan Palou i Coll com a fill il·lustre de la ciutat:⁴⁷ com a preàmbul a la semblança biogràfica de l'autor de *La campana de La Almudaina*, féu una reivindicació de l'ús públic del català, aleshores qüestionat dins el consistori, i lligà la sort de l'idioma a la de la nació catalana. El 1900 participà en un míting de propaganda republicana celebrat a Lluçmajor: l'objectiu de la seva intervenció fou demostrar que no hi havia incompatibilitats entre el republicanisme i el regionalisme.⁴⁸ El 1901 estrenà i publicà a Barcelona

(37) LUH, 3 maig 1899. Vegem-ne un paràgraf especialment explícit: "En estos instantes uno siente deseos vehementes de que la bomba anarquista en su brutal aturdimiento no acierte a derrumbar para siempre tantas concupiscencias de la codicia, tantas satisfacciones del estómago, tantas adoraciones ególatras. ¿Por qué han de ser nuestro respeto, nuestra consideración, nuestros entusiasmos para esos hombres, que son Principes del Comercio, de la Industria, de la Agricultura, de la Banca, si jamás han realizado un sacrificio por el bienestar común, cuando éste no les devolvía ciento por uno? Esto es inexplicable; y esto ha de encontrar término en una hora".

(38) LR, 3a època, any 7è, núm 287, 14 octubre 1899.

(39) LR, 3a època, any 8è, núm 349, 29 desembre 1900.

(40) *El jardí abandonat. Impressions d'un lectó*, LR, 3a època, any 3er, núm 326, 14 juliol 1900.

(41) LR, 3a època, any 8è, núm 315, 28 abril 1900.

(42) *Santiago Rusiñol*, LR, any 1er, núm 1, 15 gener 1902.

(43) *En Joaquim Mir*, LR, any 1er, núm. 5, 15 març 1902.

(44) *N'Antoni Gelabert*, LR, any 1er, núm 18, 30 setembre 1902.

(45) LR, any 1er, núm 1, 15 gener 1902.

(46) LR, any 1er, núm 3, 15 febrer 1902.

(47) *Palou y Coll*, LA, 1 gener 1900.

(48) *Mítings de propaganda. A Lluçmajor*, "La Veu de Mallorca", any 1er, núm 3, ed. popular, 21 febrer 1900.

el drama *Els encarrilats*⁴⁹ amb un notable èxit de públic i de crítica. El mateix any apareixia la traducció castellana de l'obra i era representada també a València.⁵⁰ El 1902 aparegué l'edició d'*Els dos esperits*, estrenada l'any següent a Barcelona sense massa èxit.⁵¹ Aquestes dues obres teatrals són la part més valuosa i perdurable de la producció de Torrendell. Són dues mostres ben paradigmàtiques del corrent regeneracionista del teatre modernista català. Tant una com l'altra, tenen un contingut de forta crítica social i voregen plantejaments polítics de signe revolucionari. En *Els encarrilats* —l'edició castellana del llibre està significativament dedicada a l'aragonés Joaquín Costa—, es planteja la lluita entre l'intel·lectual que pretén despertar el poble a través de la cultura i el cacic que el vol mantenir en la seva situació d'ignorància i d'endormiscament històric. L'enfrontament entre la voluntat de canvi i l'immobilisme acabarà violentament: l'assassinat del cacic per l'heroi serà el gest desesperat d'un personatge que, constatant la seva impotència per a transformar la realitat, vol almenys realitzar una acció exemplificadora i, a la vegada, ésser fidel a la seva missió de desvetllador col·lectiu. El tema d'*Els dos esperits* és la lluita de classes. El conflicte dramàtic es planteja a partir de l'enfrontament entre un industrial intransigent i uns obrers organitzats que acaben recorrent a la vaga per aconseguir les seves reivindicacions. *Els dos esperits* és una mostra de l'anomenat teatre social: un teatre que tracta una problemàtica relacionada amb el moviment obrer i ho fa des de l'òptica dels interessos proletaris.

El 1903 Torrendell pronuncià una conferència davant els adherits a la federació local de societats obreres de Palma que agrupava republicans i socialistes. El text de la conferència es publicà amb el títol *La lluita humana*⁵² i constitueix un document important a l'hora de fixar la ideologia de Torrendell en el seu moment intel·lectual més ric i més singular. D'altra banda, tenint en compte la tradició de conservadorisme ideològic i d'ortodòxia catòlica que caracteritza els protagonistes de la història literària mallorquina al llarg del segle XIX, el fet que un intel·lectual i escriptor nacionalista entràs

en contacte amb un sector organitzat de la classe obrera constitueix un èxit veritablement excepcional. Torrendell volgué oferir als obrers la seva visió de la realitat social i, a la vegada, comunicar-li l'estratègia que considerava més ardent per aconseguir el perfeccionament de la Humanitat. Després d'afirmar que la vida humana havia anat millorant al llarg de la història i que, en conseqüència, la lluita no havia estat inútil, expressà l'opinió que la "societat corrompuda" existent era el resultat de la polarització en classes antagòniques, una de les quals oprimia i explotava les altres. Seguidament, manifestà que seria mitjançant un procés llarg i gradual d'"evolucions y revolucions de la civilització" com s'arribaria a la societat ideal caracteritzada per la igualtat, la llibertat i la justícia. La conquesta de l'ideal s'aconseguiria superant diverses etapes i a través dels diversos plantejaments teòrics i pràctics produïts dins el moviment socialista del segle XIX. Ben probablement, Torrendell assumia aquesta ideologia en el seu sentit més ampli, prescindint de la diversificació de corrents i de grups. Així, incitava els seus oients a conèixer i a seguir els noms més il·lustres del pensament socialista, utòpic o científic, vuitcentista: Saint Simon, Fourier, Owen, Marx i Engels. La tesi de Torrendell era que els diferents plantejaments filosòfics i estratègics eren igualment útils en el procés de lluita per a la realització de l'ideal i que, en definitiva, el que importava era "Obrar, fer qualche cosa, caminar a poc a poc o de pressa". Acabà la conferència fent una crida a la lluita i a l'acció. Per damunt el grau d'originalitat de les idees exposades, interessa destacar la importància del fet de la realització de la conferència. El contacte entre Torrendell i un sector organitzat de la classe obrera és exponent d'un nou tipus d'intel·lectual i, al mateix temps, símptoma de l'orientació socio-política progressista assumida pels membres més lúcids —Oliver, Alomar, Torrendell— de la generació modernista mallorquina.

El 1904 participà en el cicle de conferències donat per sis escriptors i intel·lectuals mallorquins —Joan Alcover, M.S. Oliver, Mateu Obrador, J. Torrendell, M. Costa i L. Llobera, Gabriel Alomar— en els locals de l'Ateneu

(49) Emili Tintorer en publicà una crítica ben favorable a la revista "Joventut", any 20ⁿ, núm 64, 2 maig 1901.

(50) *Los encarrilados en Valencia*, LA, 24 desembre 1901. Reprodueixen alguns paràgrafs de les crítiques publicades a la premsa valenciana.

(51) Com a mostra, vegeu la crítica adversa d'Emili Tintorer apareguda a "Joventut", any 6e, núm 195, 5 novembre 1903.

(52) La conferència fou publicada a "Catalunya", núm 12, 30 juny 1903.

de Barcelona. El títol de la seva dissertació fou *La política catalanesca*. El 1906 presentà al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana la comunicació *Trascendència del periodisme per a la propaganda i consolidació del renaixement i restauració de la nostra llengua*. Durant aquell mateix any, pel mes d'agost, Azorín visità Mallorca i Torrendell l'acompanyà en alguns dels seus passeigs.⁵³

El plantejament intel·lectual de Torrendell i del grup modernista és a les antípodes de la concepció de l'escriptor com un solitari que produeix una obra teixida amb riques referències culturals només desxifrables per una minoria d'intel·ligències selectes. Ells pretenien que els seus escrits servissin per a conformar en un sentit concret la societat. Cercaren una incidència immediata, tangible. Així s'explicaria l'acostament de Torrendell als sectors econòmics més dinàmics de l'illa: fou secretari de la Cambra de Comerç de Palma (1905)⁵⁴ i presentà un informe a la Societat Econòmica d'Amics del País demanant-li que s'oposàs a unes determinades mesures de l'administració central que retallaven les competències dels municipis (1905).⁵⁵ D'altra banda, l'interès de Torrendell per les qüestions polítiques i econòmiques queda ben demostrat amb el predomini d'aquests temes en els seus articles. L'objectiu de Torrendell fou aproximar-se als sectors socials i econòmics més dinàmics i comprometre'ls amb el seu projecte regionalista i modernitzador.

Entre el 1907 i el 1910, Torrendell residí a Barcelona. Des d'allà anà enviant a "La Almudaina" les seves

col·laboracions, sobretot referides a temes culturals: ressenya de la conferència *Conducta política que s'imposa avui an els catòlics* d'Antoni Maria Alcover;⁵⁶ la crònica d'una festa literària celebrada a Sant Cugat del Vallès;⁵⁷ l'homenatge a Gabriel Alomar organitzat pels sectors esquerrans de la Solidaritat;⁵⁸ comentari del *Manual de Fonètica Catalana* d'Schädel;⁵⁹ notícia de dues conferències d'Alomar (al Centre Nacionalista Republicà sobre la situació del catalanisme i *De poetització* a l'Ateneu),⁶⁰...

Durant els anys barcelonins, el nostre autor no produí cap altra obra de teatre i continuà dedicant-se a l'exercici professional del periodisme: fou redactor en cap i editorialista de "La Veu de Catalunya" i fundà i dirigí, juntament amb Bartomeu Amengual, la revista "La Cataluña".⁶¹ Aquesta sembla ésser que era l'òrgan oficiós de la Joventut Nacionalista de la Lliga i estava escrita en castellà perquè pretenia difondre els objectius de la Solidaritat arreu de tot el territori peninsular i, d'aquesta manera, oferir el model d'una Catalunya regeneradora a una Espanya "*decadente, postrada, sin vigor ni voluntad, perdido todo ideal regenerador*".⁶² Sembla evident que dirigir "La Cataluña" i ésser redactor en cap i editorialista de "La Veu" implicava necessàriament tenir l'absoluta confiança dels dirigents de la Lliga Regionalista. En aquest cas, ¿seria Torrendell un altre exemple d'aquells intel·lectuals que es posaren al servei de la Lliga encara que això els representàs haver de renunciar a conviccions ideològiques ben arrelades? ¿Renuncià voluntàriament als seus plantejaments progressistes avan-

(53) AZORÍN: *Verano en Mallorca*. Panorama Balear, núm. 21.

(54) Vegeu la informació publicada pel setmanari "La Ciudad", any 1er, núm 7, 18 novembre 1905. Aleshores el president de la Cambra de Comerç era Enric Alzamora.

(55) Vegeu "La Ciudad", any I, núm 4, 28 octubre 1905 i "La Almudaina", 25 novembre 1905. Juntament amb Torrendell firmaren l'informe Antoni Planas i Benet Pons. Antoni Maria Alcover defensà públicament el contingut del document a la sessió de la Societat Econòmica d'Amics del País celebrada el 23 de novembre de 1905.

(56) *Ecos de Barcelona*. Conferència del Sr. Alcover, LA, 12 febrer 1907.

(57) *Ecos de Barcelona*. Sant Cugat del Vallès, LA, 12 setembre 1907. Ramon Picó i Campamar presidí la festa i Gabriel Alomar fou el guanyador de la Flor Natural amb *La vida*.

(58) *Ecos de Barcelona*. Homenaje a Alomar, LA, 6 octubre 1908. Torrendell esmenta un sopar al Continental que havia arreplegat als modernistes mallorquins residents a Barcelona: Oliver, Amengual, Escalas, Alomar i, evidentment, ell mateix.

(59) *Ecos de Barcelona*. Fonètica catalana, LA, 17 octubre 1908.

(60) *Ecos de Barcelona*. El verbo de Alomar, LA, 17 octubre 1908.

(61) TORRENS, Joan y TESIS, Rafael: *Història de la premsa catalana* (2 vols.), Ed. Bruguera, Barcelona 1966, p. 745 del primer volum.

(62) CASASSAS I YMBERT, Jordi: *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)*. Ed. Curial (Biblioteca de Cultura Catalana, 45), Barcelona, pp. 135-6.

çats perquè, pesant el pro i el contra, cregué que la plataforma de poder construïda per la burgesia era un mitjà eficaç d'institucionalització nacional de Catalunya? Ara com ara, la falta d'una major documentació no em permet anar més enllà d'aquests interrogants. Jordi Casassas i Ymbert ens informa que Jaume Bofill i Mates "El dia 23 de maig de 1910 havia passat de col·laborador a redactor de "La Veu", i el 2 de juny d'aquell mateix any s'encarregà de redactar el seu primer article editorial. Pocs mesos després substituï Joan Torrendell, que havia estat "enviat" (sic) a Amèrica del Sud, en el càrrec de redactor en cap del diari".⁶³ ¿Aquesta partida cap a Montevideo a finals del 1910 vengué motivada per alguna fricció entre Torrendell i els qui controlaven el periòdic? Així sembla indicar-ho Casassas i Ymbert, encara que sigui molt poc explícit. També podria ésser que hagués estat enviat a Amèrica del Sud amb la missió de difondre la política catalanista entre els catalans residents a aquell continent amb l'objectiu d'aconseguir la seva adhesió.

L'ARRELAMENT DEFINITIU A AMERICA DEL SUD (1910-1937)

A finals del 1910, Torrendell partí cap a Amèrica del Sud, residint a Montevideo i posteriorment a Buenos Aires, ciutat on moriria el primer de març de 1937. Estant a Montevideo, dirigí "El Correo de Cataluña", un setmanari concebut com un mitjà de connexió entre Catalunya i els catalans residents a Amèrica. Sembla que la consecució d'aquest enllaç fou l'objectiu prioritari que inicialment Torrendell pretengué. Confirmarien aquest propòsit les seves gestions amb Jaume Bofill i Mates per a promocionar —a través del setmanari— l'Hospital Clínic de Barcelona com a centre d'estudi dels fills dels catalans de Sudamèrica.⁶⁴ Però, sembla ésser que les institucions catalanes no valoraren excessivament les possibilitats que es derivarien d'aquesta intensificació de relacions i Torrendell hagué d'abandonar el projecte.

Possiblement fou a finals del 1912 o a començament del 1913 quan s'establí definitivament a Buenos Aires. La capital argentina li oferia, sens dubte, un ventall més ampli de possibilitats de treball en el camp periodístic

i editorial. Fou redactor d'"El Hogar" i "La Nación", col·laborador de "Nosotros" i crític literari de la revista "Atlántida" (1918-1923). Els llibres que publicà a l'Argentina no eren sinó apíecs de les seves col·laboracions a la premsa, prèviament seleccionades i agrupades en blocs temàtics. Endemés, també es dedicà a la tasca d'editor comercial. En aquest camp cal esmentar els llibres *Bélgica* i *Alfonso trece rey de España*, publicats cap el 1915 o el 1916, que arreglaven col·laboracions de diversos autors. El paper de Torrendell es reduïa a coordinar i a tenir cura de la preparació dels volums.

Al llarg dels seus anys argentins anà publicant una quantitat considerable de llibres. Del 1918 és *El año literario. Crítica*, un volum que pel seu títol sembla ésser un repàs a la producció literària de l'any. El 1925 edità *Los concursos literarios y otros ensayos críticos* i el 1928 *La literatura catalana en su actual renacimiento*. Durant els anys trenta aparegueren *Las lenguas de España. Ensayo político-filológico* (1933); *Crítica menor.I* (1933); *Crítica menor.II* (1934); i, finalment, *La República española en su primer hervor. Diario de un periodista residente en Buenos Aires* (1935). En el pròleg d'aquest darrer llibre anunciava l'aparició del volum *Cataluña ante la República*, sembla que mai editat. Llegits els títols de la producció bibliogràfica de Torrendell veim que els seus centres d'interès gairebé exclusius eren la literatura i la política. També cal assenyalar la procedència periodística dels materials.

De totes les obres abans relacionades només he pogut llegir *Crítica menor.I* i *La república española en su primer hervor*. *Crítica menor*⁶⁵ és la recopilació d'una part dels comentaris de llibres d'autors hispano-americans publicats a "Atlántida". D'aquest volum sobretot destacaria l'abundància de referències a escriptors i intel·lectuals catalans, els quals moltes vegades són emprats com a termes de comparació. Pareix com si Torrendell aprofités qualsevol ocasió per a parlar del fet català i de la seva cultura. Així, a la ressenya de *Nuestra América* de Carlos O. Bunge insisteix en la necessitat d'entendre que Espanya és un conjunt de nacions amb psicologia, llengües i cultures específiques i li retreu a l'autor que exemplifiqui l'essència espanyola amb personalitats catalanes (Balmes i Lluïl). En el comentari de

(63) Id., p. 147.

(64) Id., pp. 64 i 65.

(65) L'exemplar conservat a la Biblioteca Provincial, procedent de la biblioteca privada de Joan Estelrich, du la següent dedicatòria: "A.J. Estelrich. Homenatge fondament cordial. J. Torrendell".

Rodó de Víctor Pérez Petit aprofita per "citar nombres de ilustres escritores catalanes que ofrecen aire de familia con el insigne Rodó". Esmenta Ixart, Ruyra, Cassellas i, encara com a molt més afins, Joan Alcover, M.S. Oliver i Gabriel Alomar ("Alomar es Rodó"). Extremant més les identitats, converteix Rodó en una tanyada del Noucentisme català crescuda a l'altra banda de l'Atlàntic: "El pensador uruguayo imprime en todos sus ensayos una marca esencialmente catalana, el distintivo de todo el pensamiento nacional de aquel pueblo. El equilibrio, la serenidad, no se halla exclusivamente en su estilo, informa también la entraña de sus ideas. Y la tolerancia, y el rastro de la tradición, y el criterio justo, el término medio, la prudencia, la cordura, el seny, en fin, catalanísimo, que hoy encuentra un eco en todos los institutos del pensar europeo, aparece rezumando en su obra". L'explicació d'aquesta afinitat entre l'escriptor uruguaienc i els trets més específicament nacionals de Catalunya es trobaria en el fet que el pare de Rodó "procedía de Cataluña, había pasado años de su juventud en tierra bañada por las aguas simbólicas del Mediterráneo, el mar sagrado de la cultura helénica, el mare nostrum, el estupendo mar sazonado con la sal redentora del Atica, del clásico logos, eternamente vivificador". Aquesta citació constitueix una mostra antològica de la mitologia intel·lectual del noucentisme de vocació mediterrànea i clàssica. Podríem oferir altres mostres d'aquesta tendència de Torrendell a referir-se a autors catalans en les seves ressenyes bibliogràfiques.

*La República española en su primer hervor*⁶⁶ és un recull de comentaris periodístics "escritos a medida que se desenvolvían los sucesos del período inicial de la República española". Torrendell pensava que l'arribada del nou règim significaria l'esfondrament del "viejo tinglado, carcomido y anacrónico" i "la esperanza de un cambio profundo, que nos asegura la desaparición de los enormes defectos de que adolecía el régimen aplastado, y que nosotros hemos venido combatiendo siempre desde todas las trincheras periodísticas de nuestro largo e infatigable pelear político." En definitiva, esperava de la República la realització de tots els ideals de regeneració i de canvi pels quals havia lluitat amb l'arma de l'article periodístic. Ràpidament, però, començà a manifestar el seu desencís davant la creixent intolerància social

que feia augmentar els partidaris de les solucions absolutes, d'un signe o de l'altre: "Mientras escribo estas líneas recuerdo un pronóstico, acaso exagerado, del agudo periodista José Pla, quien vislumbra para el año próximo (o sigui, pel 1936) una serie de luchas y sacudidas violentas. Veremos discutir la existencia de Dios en todas las ciudades y aldeas del país. Estas luchas serán fatales para la convivencia y integración de los partidos, liberales y democráticos. Triunfará un totalitarismo de derecha o de izquierda". Un altre fet que li provocà una forta decepció fou constatar que "el nuevo régimen, como tantas otras cosas, no ha podido hacer cambiar las inteligencias ni los sentimientos. Los hombres siguen siendo los mismos bajo la república" i, com a conseqüència, sobreviuen prejudicis històrics totalment irracionals, com es ara, l'anticlericalisme incendiari i el patrioterisme que anatematitza amb l'acusació de separatisme qualsevol aspiració d'autogovern que plantegin les nacions oprimides de l'Estat. Torrendell retreu als governants republicans la seva incapacitat de racionalitzar la vida pública i d'evitar les arbitriarietats partidistes. La seva posició és semblant a la d'aquells intel·lectuals afins al republicanisme liberal, i en el seu cas també al catalanisme, que, havent mantingut actituds d'oposició enfront de la monarquia, en el transcurs de la República s'alarmaren davant la possibilitat d'una revolució que anàs molt més enllà d'on havia previst la petita burgesia i la seva classe intel·lectual.

El volum *Crítica Menor* I va encapçalat amb els escrits de tres autors, dos dels quals ens permeten detectar la importància concedida a Torrendell com a crític literari dins les lletres argentines. Així, Pedro Juan Vignale escriu: "Hace un montón de años —ocho, doce, no muchos para quien entonces tenía treinta, anchos para nosotros que comenzábamos— los autores salían de las imprentas con su libro bajo el brazo, aún tierno en tinta, y corrían a enderezarlo a don Juan Torrendell, a esperar de cuyo juicio del jueves se estaban madrugando en algún café", i acaba afirmant que "Don Juan Torrendell ha logrado, dentro de esa crítica por el mismo llamada menor, una autoridad indiscutida".

Lisardo Zia insisteix en l'audiència i la credibilitat del seu treball com a crític: "El nombre de don Juan Torrendell tiene un significado familiar en las letras ar-

(66) El volum que he consultat —localitzable en el mateix lloc i de semblant procedència que l'anterior— està també dedicat "A Joan Es-
telrich, bon amic, amb alta consideració. Torrendell".

gentinas. Asociado desde hace muchísimos años a nuestras actividades literarias, integrante y participante de ellas, fué un verdadero puntal de la crítica, generalmente huérfana de cultivadores avezados, y más que avezados, equilibrados, justos. Por cinco años consecutivos don Juan Torrendell comentó en las páginas semanales de una revista los libros de poetas que aparecían, para tentar la gloria y para no salir, en la realidad de muchos casos, del más plumizo olvido. La página crítica de don Juan Torrendell era, en aquel tiempo, algo así como el eje literario de la semana. A su alrededor giraba siete días el comentario". ¿Fins a quin punt aquestes opinions tan favorables són representatives del conjunt del món cultural argentí de l'època?

En un article aparegut a "El Día",⁶⁷ reproduït d'un periòdic sudamericà, Eduardo Barrios, després de qualificar Torrendell d'una de "las más altas mentalidades críticas que ofician en las letras hispanoamericanas", ens ofereix una caracterització del tipus de crítica literària que practicava i, a la vegada de la base cultural que li servia de fonament: "Todos le aprecian. Conoce a los antiguos y a los noveles y, al juzgarlos, su primer cuidado, bien visible, consiste en situarse en el plano elegido por el autor. Su cualidad sobresaliente es la liberación de toda intransigencia y de todo dogma estético. Y no se crea por esto que no haya sumergido mucho su espíritu en clásicos y arcaicos. Conoce todos los siglos y todas las escuelas, los nexos que les unen, los movimientos que les dieron nacimiento y vida, las revoluciones por medio de las cuales fueron suplantados. (...) este hombre cuya sentimentalidad literaria debía sentir sus raíces muy aferradas a otros tiempos y ser moderadora y hasta remisa frente a los avances atrevidos de los nuevos, es, por el contrario, adalid irreducible de la modernidad en el arte: las pocas veces que grita lo hace como protesta contra lo anticuado. Odia lo regresivo, lo estacionario. Ante una literatura nueva, pide y exige novedad". Pensem que Torrendell exercí la seva funció crítica durant els anys que dins les lletres argentines es produïa la substitució de l'estètica mo-

dernista pel sencillismo i pels avantguardismes. La sèrie de cites acabades de reproduir ens revelen que, almenys entre certs grups, Torrendell tengué un paper notable dins la vida literària argentina de l'època. Igualment pot ésser indicatiu del pes de la seva presència el fet que durant sis anys formàs part del jurat dels concursos municipals de Buenos Aires.

Maigrat el seu definitiu arrelament a Amèrica del Sud i la seva total integració dins la cultura hispanoamericana, Torrendell continuà fitant amb interès i evocant amb nostàlgia la realitat present i passada de Mallorca i de Catalunya. Només he pogut datar una única estada de Torrendell a Barcelona al llarg de tots els seus anys americans: sabem que pel desembre de 1915 assistí a l'estrena de les *Cançons epigramàtiques* d'Arnau de Vives, a casa del compositor, juntament amb Pere Corominas i Miguel de Unamuno.⁶⁸ Es ben possible que en aquella ocasió també vengués a Mallorca on devia tenir la major part de la família.

Abans he assenyalat ja que Torrendell volgué servir de pont entre Catalunya i els catalans residents a Latino-amèrica i, també, que aprofitava els seus articles per parlar del fet polític i cultural català. Igualment, són una bona prova de l'interès que continuà mantenint cap el seu país la publicació de *La literatura catalana en su actual renacimiento* (1928) i *Las lenguas de España. Ensayo político-filológico* (1933), així com *Cataluña ante la República*, un projecte de llibre mai realitzat.

Així mateix hi ha notícia d'una relació epistolar amb Joan Alcover a qui Torrendell demanà que intercedís davant Antoni Maura perquè li enviàs una col·laboració destinada al llibre *Alfonso trece rey de España*.⁶⁹ També sabem que l'any 1916 Joan Alcover li envià *Als mallorquins de l'Argentina enviant-los-hi la poesia Agar*.⁷⁰ El 1936 Antoni Ignasi Alomar publicà a "La Nostra Terra" una ressenya de *La república española en su primer hervor*, alguns paràgrafs de la qual ens poden servir per a saber la visió que els sectors intel·

(67) *Mallorquines il·lustres*. Juan Torrendell, "El Día", III-576, 5 abril 1923.

(68) COROMINES, Pere: *La República i la guerra civil. Diaris i records de Pere Corominas. III*. Ed. Curial "La mata de jonc", Barcelona 1975, pp. 109 i 110.

(69) ALCOVER, Joan: *Obres Completes*. Ed. Selecta (Biblioteca Perenne, 14), Barcelona 1951, pp. 732-3.

(70) Id., *Nota bibliogràfica* de Joan Pons i Marquès, p. 782.

lectuals mallorquins d'aleshores tenien de Torrendell: "El nostre paísà resident a les llunyanes riberes del Plata, el periodista Sr. Torrendell, ha recollit en un volum les cròniques polítiques per ell publicades en els primers temps de la República Espanyola. Són comentaris de l'actualitat espanyola, vista d'enfora estant per qui, encara que emigrat materialment, es preocupa i està materialment ben a prop de les coses de la pàtria llunyana. I precisament aquest allunyament material permet al cronista de veure els aconteixements (sic) amb una certa perspectiva, que no podem tenir els qui els contemplam de prop. Han passat moltes coses, aquests primers anys de la República, i en Torrendell les ha sabudes veure amb mirada fina i recensionar amb ploma àgil, tot sempre des del seu conegut punt de vista liberal i democràtic. Més interès per a nosaltres té encara l'altre llibre del mateix autor que s'anuncia al final del pròleg, d'imminent aparició: *Catalunya ante la República*, per tal com ha de servir per contribuir a donar a conèixer, més enllà de les nostres fronteres, la realitat del fet català".⁷¹ A la postguerra, el poeta Miquel Ferrà es referiria a Torrendell considerant-lo una persona que havia estat "fidel fins a la mort als ideals nostres".⁷² No és arriscat suposar que Torrendell va mantenir relacions epistolars amb algun dels seus companys de generació. Malauradament, però, en el cas probable que existeixin, desconeixem aquestes cartes.

Sens dubte, però, fou a través de les col·laboracions periòdiques publicades a "El Día" (1921-1939) com

Torrendell estigué més clarament present dins la vida cultural mallorquina dels anys 20. Hi publicà una quantitat considerable d'articles referits bàsicament a autors mallorquins —M.S. Oliver,⁷³ Joan Alcover,⁷⁴ G. Alomar,⁷⁵ M. Ferrà⁷⁶— i hispano-americans —Rubén Darío, E. González Martínez, Gabriela Mistral—. També hi aparegué, com a fulletó del diari, la seva novel·la breu en castellà *La noche negra* (1921),⁷⁷ una mostra ben característica del tema més tòpic de la narrativa psicològica burgesa d'entreguerres: el conflicte matrimonial que es planteja quan la dona descobreix la infidelitat del marit.

Sense pretendre que Joan Torrendell sigui una figura de primer ordre dins la nostra literatura crec que és una personalitat mereixedora d'una major atenció que la que fins avui li ha estat concedida. Almenys hi ha una sèrie de trets de la seva personalitat i obra que encara continuen plens de significació i d'interès: el seu teatre social és una mostra singular i històricament ben representativa de la literatura teatral modernista, el seu paper de divulgador d'una ideologia de ruptura —regeneracionisme i nacionalisme— entorn del 1900 i, finalment, la seva tasca d'intel·lectual promotor d'iniciatives culturals —fundador de quatre revistes— i, a la vegada, interessat per convergir amb les forces més dinàmiques de la societat per fer un front comú a favor de la modernitat i d'un projecte social progressista.⁷⁸

(71) *Ressenya de La República Española en su primer hervor de J. Torrendell*, "La Nostra Terra", any IX, núm 95, gener de 1936.

(72) Vegeu la pàgina 28 del seu pròleg a les *Obres Completes* de Joan Alcover.

(73) *Los poetas de Mallorca*. Miguel Santos Oliver, ED, 28 febrer 1923.

(74) *Nuestros colaboradores*. La humanización del arte, ED, 17 abril 1926.

(75) *Los poetas de Mallorca*. Gabriel Alomar, ED, 24 i 25 de març de 1923. A "El Día" del 23 de maig de l'any següent també signà un comentari de *La política idealista*.

(76) *Poetas mallorquines*. A mig camí, ED, 13 maig 1928.

(77) *Folletín de "El Día"*. *La Noche Negra*, ED, 22, 26, 27, 28 i 29 de juliol del 1921.

(78) Sigles de les publicacions més citades en aquest article:

ED "El Día"

LA "La Almudaina"

LE "La Roqueta"

LUH "La Última Hora"

SC "Semanaario Católico".